

КРИТИКА РЕДУКЦІОНІЗМУ ПОЛІТИЧНОГО В НІМЕЦЬКІЙ ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ

У статті розглянуто редукціонізм політичного в модерній, ліберальній, марксистській парадигмах і здійснено його критичний аналіз на основі теорій К. Шмітта, Х. Арендт, Н. Лумана, Ю. Габермаса.

Ключові слова: редукціонізм, автономізм, політичне, лібералізм, марксизм, модерна парадигма.

Феномен редукціонізму – вагомий чинник розвитку європейської науки. У науковому обігу цей термін має кілька відмінних тлумачень, які, зокрема, систематизував генетик Франсиско Айала. Він запропонував виділяти три типи редукціонізму: онтологічний, методологічний і епістемологічний [10, с. 52]. Аналогічну типологію можна застосувати до науки загалом. У результаті ці типи матимуть таке значення: онтологічний редукціонізм передбачає, що закони, які описують сутності нижчого рівня та менш складного порядку буття, цілком застосовні до сутностей буття вищого порядку. Методологічний редукціонізм є дослідницькою стратегією, за якою науковці шукають пояснення сутності певних феноменів, досліджуючи процеси, що лежать в їх основі. Епістемологічний редукціонізм передбачає, що теорії та закони, сформульовані в одній науці, можна використати в іншій науці для пояснення сутності її феноменів [див.: 10, с. 52].

Редукціоністський підхід сприяв створенню моделі наук, яку назвали «весільним тортом». Відповідно до неї фундаментальний шар у науках становлять фізика і хімія, над якими розміщується менший шар біології, а далі ще менші рівні – психології та соціальних наук. Кожен вищий рівень можна звести до нижчого, аж поки не буде сконструйовано загальну фізичну картину світу, що зможе описати все [11, с. viii]. Проте якщо бути послідовним у редукціонізмі, то фізика зводиться до математики, остання – до логіки, а логіка редукується до психології та соціології [11, с. viii]. Таким чином, ми отримуємо коло наук, яке сформулював Жан Піаже [11, с. 20].

В українській політичній науці редукціонізм як об'єкт дослідження не привертав особливої уваги, хоча редукціоністські ідеї мають значне поширення у вітчизняному політичному дискурсі. Тому в нашому дослідженні ми звернемося до знакових німецьких політичних теоретиків, щоб з'ясувати сутність політичного редукціонізму.

Найпоширенішим у політичній думці є онтологічний редукціонізм, що зводить сутність людини до єдиного джерела і надає пріоритетності лише одній зі сфер людського життя. Цей напрям започатковано ще в античності, коли деякі філософи, починаючи з Сократа, обстоювали перевагу споглядального способу життя (біос теоретікос) над естетичним та етично-політичним способами [2, с. 26].

Редукціонізм у політичній науці полягає у зведенні сутності політичного до інших феноменів – економіки, моралі, естетичного сприйняття, природи, психіки. Саме економічні пояснення соціального набули найбільшого поширення і сформували ліберально-марксистську парадигму, що з XIX ст. домінує в західній політичній науці.

Парадокс ліберального та марксистського підходів полягає в тому, що, прагнучи заперечити й унеможливити насильство над індивідом і людською природою, вони спрямовують свій критичний посыл проти тих феноменів, які якраз і не призводять до відчуження людської природи чи пригнічення людини. Обидва підходи намагаються емансипувати людину, проте «звільняють» її від суто людських феноменів – політики та влади.

З яких засновків ліберально-марксистська парадигма виводить свої положення? Насамперед засновком постає ідея універсальної природи людини, притаманної всім людям. Відповідно, людська множинність сприймається як результат безкінечного відтворення певної первинної моделі людини *per se* [2, с. 15–16]. Антропологічна основа ліберально-марксистської парадигми – розгляд людської природи як дополітичної, а саме економічної. Інакше кажучи, людина в ній концептуалізована як істота приватна, для якої публічна сфера є чимось примусовим, нав'язаним і необов'язковим для існування.

Ще до Карла Маркса ліберальний утилітаризм вводить фікцію єдності суспільства, яке

сприймається як цілісний суб'єкт [2, с. 58–59] на основі прагнення до максимізації корисності. К. Маркс звів усі суспільні конфлікти до конфронтації між двома класами «усуспільненої людини», яка, проте, ще менше здатна до вчинку, ніж «економічна людина» ліберальної науки [2, с. 56]. Попри ці відмінності, марксизм і лібералізм об'єднує якраз редуccionізм у розгляді не тільки політичної сфери, а й людини загалом.

Завдяки Ханні Арендт ми можемо констатувати парадокс, що лежить в основі ліберально-марксистської парадигми, яка в намаганні емансипувати людину емансипує лише біологічну істоту, однак пригнічує та обмежує саме людину. Натомість різновиди діяльного життя не зводяться до єдиного завдання «людини взагалі» [2, с. 26], а суспільство – до якогось єдиного загального блага [2, с. 58–59].

Згідно із системно-комунікативною теорією суспільства Нікласа Лумана однією з характеристик суспільства як соціальної системи є диференціація [4, с. 10]. Сучасне суспільство функціонально диференційоване, проте така його форма поставала в ході тривалих еволюційних процесів. Зокрема, на початку функціональної диференціації грошовому регулюванню підлягали ширші сфери, ніж економіка, наприклад, спасіння душі, державна посада, джерело державного прибутку [4, с. 143], на основі чого з останньої третини XVIII ст. постає стратегія опису суспільства як цілого з перспективи господарства [4, с. 148]. Таке намагання і поклало основу ліберальної та марксистської теорій, які внаслідок цієї спільної риси сформуваали окрему парадигму розуміння суспільства та політики.

Утім, процеси віддиференціації тривали та розвивалися, і гроші не стали загальним медіумом [4, с. 143], унаслідок чого виникли проблеми з обґрунтуванням поглядів, якими характеризується ліберально-марксистська парадигма.

Відповідно до модерної парадигми політика – лише функція суспільства, а дія, мова і думка – надбудова суспільних інтересів. Ці ідеї К. Маркс засвоїв з модерної політичної економії [2, с. 44], яка функціоналізує політичне [2, с. 44–45], тобто зводить політику до суспільної сфери, що виконує функцію управління.

У марксистській філософії причини політичних і соціальних змін вкорінюють в економічній сфері. Вона розглядає все як «іншу сторону» або «віддзеркалення» економічних відносин [6, с. 66]. Але Карл Шмітт стверджує, що марксистське поняття класу, хоч і бере початок в економіці, за визначенням становить політичну єдність, адже клас як такий може існувати лише у взаємозв'язку з протилежним йому класом [7].

К. Шмітт критикує лібералізм за намагання розчинити ворога, з одного боку, в економічному

конкуренті, з другого – в дискутуючому опоненті. У цілковито моралізованому світі всі, можливо, і будуть лише опонентами в дискусії [7], проте не можна не погодитися з К. Шміттом, що в сучасній реальності політичне розрізнення актуальне.

Іспанський мислитель XIX ст. Хуан Донос Кортез визначає буржуазію як «клас, який дискутує», що означає її намагання ухилитися від рішення [6, с. 88]. Сутність лібералізму для нього полягає у невизначеності: буржуазія прагне протилежних речей [6, с. 89], її ідеологія характеризується непослідовністю та схильністю до компромісів [6, с. 92]. Ідеал політичного життя вона вбачає в тому, щоб дискутувала не тільки законодавча корпорація, а й усе населення, щоб людське суспільство перетворилося на величезний клуб, а істина продукувалася завдяки голосуванню. Проте Х. Донос Кортез наголошує, що вимоги свободи слова і друку необхідні лібералам для ухиляння від прийняття рішення та відповідальності [6, с. 93].

З розвитком соціальності комуністична фікція усунення базового конфлікту все повніше втілюється, перемагає без революції. Відмирання держави проявляється в заміні держави й управління чистим адмініструванням [2, с. 59], яке є все менше політичним та все більше господарським. Відповідно, у сучасному світі спільноти, в яких соціальне досягло панування, перетворюються на колективи працедавців та працівників, діяльність яких будується на одному принципі – підтримання життя [2, с. 61]. Це схоже на перекидання, коли базовим потребам надають статусу загальності, виводячи тим самим усі вищі потреби у ранг вторинного та необов'язкового. Абсолютизацією такого принципу можна назвати кваліфікацію людського життя як найвищої цінності. Не якогось людського життя, морального, етичного чи політичного, а людського життя в його абстрактності та порожності, без віднесення до цінностей.

К. Шмітт стверджував: «Сьогодні немає нічого більш сучасного, ніж боротьба проти політичного». Боротьба з політичним ведеться з боку економічного (лібералізм і марксизм) та природного (анархізм) [6, с. 96]. Останній, за К. Шміттом, є третім, разом з лібералізмом і марксизмом, редуccionістським щодо політики підходом. Відповідно до ідей анархізму життя з огляду на свою природну правильність саме втворює правильні форми із себе [6, с. 95]. Отже, ніякої політики, влади чи рішень не потрібно для правильного улаштування спільноти. К. Шмітт критикує усі три теорії за виділення якоїсь сфери суспільства як фундаментальної та центральної, до якої редукуються всі інші сфери як вторинні.

Ще одну лінію критики політичного редукціонізму представлено в німецькій комунікативній думці, зокрема теоріями комунікативної дії Юргена Габермаса та трансцендентальної прагматики Карла-Отто Апеля. Цю критику спрямовано проти давнішої парадигми розуміння політичного, а саме – модерної. Започаткованій Н. Макіавеллі традиції емансипувати політику від моралі ці мислителі протиставили стратегію поєднання моральних і політичних питань [1, с. 71]. За допомогою категорії «комунікативна дія» Ю. Габермас намагається сформулювати інше, відмінне від модерного, поняття політики, яке базувалося б на взаєморозумінні, поєднувало прагматичну, етичну і моральну основи формування політичної волі та сприяло досягненню згоди.

Ю. Габермас виділяє два основних типи дії залежно від орієнтації на успіх або на взаєморозуміння. Стратегічна дія орієнтується на успіх, тобто на наслідки дій, спрямованих на досягнення цілі. Комунікативна дія відбувається, коли актори орієнтуються на узгодження між собою планів своїх дій і досягнення власних цілей тільки за умови згоди відносно певної ситуації та очікуваних наслідків [5, с. 199–200].

Модерне розуміння політики почало зводити її до техніки правильного улаштування держави [9, с. 49]. У Новий час виникає тип політики, подібний до природничих наук знанням правильного нормотворення й організації спільного життя, а тому воно є технічним і не залежить від місця, часу та культурних обставин. Таке виділення постає на основі протилежності між науковою та практичною раціональністю: якщо перша спрямовується на вічні істини щодо буття, то практичний розум має справу з вірогідностями. Проте, як стверджує Ю. Габермас, аналізуючи ідеї Джамбаттісти Віко, прямий шлях від вічних істин до конкретного хибний через неврахування складності світу, а практичний розум схильний до потрапляння у сферу чистого рішення, позбавлену методичного і коректного розгляду обставин [9, с. 50–52].

Політика в модерному розумінні є технікою правильного улаштування світу з її інструментальним ставленням до членів суспільства. З одного боку, вона постає редукціонізмом поліконтекстуальної комплексної соціальної реальності, з другого – інструменталізація політики суперечить іманентній для суспільства моральній вимозі взаєморозуміння та солідарності. Тому німецька практична комунікативна філософія вводить поняття політики як дискурсу, спрямованого на досягнення взаєморозуміння між членами спільноти.

Таку позицію, хоч і критичну до стратегічного редукціонізму, все одно можна характеризувати як редукціоністську в плані морального ре-

дукціонізму – долаючи технізацію політики, теорії Ю. Габермаса і К.-О. Апеля зводять її до морального дискурсу. Проте комунікативна практична філософія уникає ліберального редукціонізму, оскільки передбачає, що участь у дискусії неможлива без прийняття відповідальності як за свої дії та рішення, так і за їх наслідки і для себе, і для всієї спільноти, і для усіх потенційно зацікавлених. Дискурс спрямований на прийняття тільки такого рішення, яке характеризується згодою усіх учасників і врахуванням інтересів усіх причетних. По суті, теоретики трансцендентальної прагматики критикують сучасні дискусії та переговори за те саме, за що їх критикував К. Шмітт, – за безвідповідальність і намагання ухилитися від рішення.

Часто праці К. Шмітта відносять до сфери юридичної науки, однак можна не погодитися з такою характеристикою. Зокрема, він критикував ще один вид політичного редукціонізму – юридичний, який розглядає політику як сферу, що обслуговує прийняття та реалізацію правових норм, а державу – як інститут, котрий повинен регулювати і контролювати дотримання цих норм.

Спрямування на відмову від поняття суверенітету – одна з форм традиційного ліберального заперечення держави на противагу праву [6, с. 37]. Суверенітет, за К. Шміттом, є такою владою, яка ухвалює рішення про виняток, про надзвичайну ситуацію. Вона має повноваження припинити дію закону або скасувати його взагалі [6, с. 16, 20]. Як стверджує К. Шмітт, норма потребує нормальної ситуації, щоб діяти, вона не може бути застосовною до хаосу. А завдання суверена – створити таку нормальну ситуацію [6, с. 26]. Надзвичайне повноваження є принципово необмеженим повноваженням і полягає у призупиненні дії усього існуючого порядку. Проте, на відміну від правопорядку, продовжує існувати порядок, існує держава, але не право. Рішення звільняється від аспекту нормативності, стає абсолютним [6, с. 24–25]. Саме рішення для К. Шмітта становить той принцип, що вирізняє політичне.

Х. Арентс також приділяє увагу зв'язку права і політики. Закон у еллінів ніколи не був змістом або результатом політичного акту. Сутність закону як дополітичного феномену полягала у конституюванні поліса завдяки обмеженню – виділенню його з природного середовища. Відповідно, законодавець міг бути і часто був кимось ззовні [2, с. 82–83]. Таким чином, закон не розглядали як щось внутрішнє для політичної сфери, як таке, що обмежує людину в публічності. Навпаки, він був призначений лише для виділення політичної сфери, а всередині неї не мав обмежувати сферу свободи [2, с. 41–42].

Х. Арндт, як і К. Шмітт, критикує правовий редукціонізм політичного. Відмінність полягає лише в тому, що за К. Шміттом політика конститує право і створює середовище, в якому може існувати право. Для Х. Арндт закон конститує середовище для політики, проте після цього вже не повинен втручатися в неї.

Біхевіоризм – ще один редукціоністський підхід. Як стверджує Х. Арндт, поведінка та її закони спочатку належали до об'єкта дослідження економічних наук. Однак потім поведінкова методологія поширилася на всі суспільні науки, цілком яких стає вивчення суспільства через редуктування людини до соціально зумовленого індивіда з певним способом поведінки [2, с. 60]. Ці способи можна дослідити, класифікувати, описати і за їх допомогою пояснити все суспільство, таким чином усунувши людський вчинок із факторів впливу на суспільні зміни.

Традиційно в науці редукціонізму протиставляють холізм [див.: 8; 10]. Однак ми вважаємо справжньою антитезою редукціонізму інший підхід – автономістський. Н. Луман заперечує припущення, ніби суспільство складається з людей і відносин між ними [3, с. 21–22]. Свідомості людей, так само, як і фізичний світ, складають навколишній світ для соціальної системи [3, с. 77–78]. Поєднання ланцюгів таких операцій, як комунікація, створюють висококомпліксну соціальну систему, тобто суспільство [3, с. 68–69]. Вона не є ні закритою, ні відкритою, а операційно замкненою системою [3, с. 70–71]. Узагальнюючи, таку систему можна назвати автономною, а підхід – автономістським.

У соціальній теорії автономізм розглядає суспільство як окрему, хоча і не відділену та цілком незалежну систему. У політичній теорії також варто говорити про автономізм, який заперечує зведення політики як до іншої сфери реальності, так і до сукупності акторів.

Для обґрунтування цього підходу поширене звернення до традиції, до витоків європейської думки. Термін «політика» походить з античності. Для Аристотеля політика була частиною практичної філософії і не мала нічого спільного з аподиктичним знанням (епістеме), оскільки базувалася на справедливому та довершеному розумному практичному знанні – фронезисі [9, с. 48–49]. Класичне розуміння відносило політику до сфери праксису, чітко відрізняючи її від техне, майстерного створення виробів [9, с. 49].

Природне спільне життя у людей представлене домашнім господарством і сім'єю. Політичне життя у формі поліса є чимось протилежним. З його виникненням людина отримувала належність до другого, ще одного, порядку існування [2, с. 34] – виникає розуміння людини як істоти політичної [2, с. 37]. За Х. Арндт, політика – це

арена активної суперечки та змагання, в якому кожен прагне виділити себе з-поміж інших і показати, що він належить до кращих, аристе. Це сфера індивідуальності та винятковості [2, с. 55].

К. Шмітт також є представником автономістського підходу до розуміння політики, оскільки для виділення сутності політичного він знаходить критерії, що вирізняли б політику з таких інших предметних сфер людського мислення та діяльності, як мораль, естетика, економіка. Якщо у сфері моралі остаточними розрізненнями є добро / зло, в естетиці – прекрасне / потворне, в економіці – користь / шкода або рентабельне / нерентабельне, то в політиці це друг / ворог. Цей критерій самостійний, адже не виводиться з інших та не зводиться до інших: ворог не повинен бути злим, потворним чи створювати конкуренцію [7].

Поняття «друг» і «ворог» позначають вищі ступені асоціації та дисоціації, поєднання й розділення, це екзистенційні категорії. Ворог є іншим, чужим, з ним можливі конфлікти. Ці конфлікти не можуть бути розв'язані ні задалегідь встановленими загальними нормами, ні рішенням неупередженого третього, а тільки самими учасниками [7]. Тут ідеться про розподіл на політичні єдності, групи, що мають певні спільні погляди щодо улаштування світу і діють у напрямі реалізації своїх ідей. Другом є той, хто входить до тієї самої групи, а ворог – член іншої групи, яка має відмінні погляди.

Н. Луман критикує редукціонізм, тоталітарна логіка якого передбачає встановлення однаковості, наприклад, у вигляді вимог, що всі повинні ставати людьми, набувати прав людини й отримувати шанси [4, с. 40]. «Системи щомиті інтегруються і дезінтегруються в пульсації подій» [4, с. 16]. Неможливо чітко й остаточно окреслити та обмежити кожен підсистему суспільства – диференціація миттєво породжує нове співвідношення між системами. Відповідно, те, що не було політичним, унаслідок певних подій може стати політичним, а потім знову втратити свою політичність.

Функціонально віддиференційовані системи автономні як від загальної соціальної системи, так і одна від одної – їх розглядають як зовнішній світ [4, с. 172]. Кожна така система самостійно керує тим, які теми вона охоплює, за якими правилами проводить комунікацію і на які позиції розставляє учасників [4, с. 156]. Функція політичної системи полягає у прийнятті колективно зобов'язувальних рішень [4, с. 183]. Відповідно, елементарною операцією політичної системи є колективно зобов'язувальне рішення [4, с. 179]. Основа кодування політики – такий символічно генералізований медіум комунікації, як влада.

Тобто під час кожної диференціації на систему / навколишній світ, яку здійснює політична система, ми для її вирішення повинні звертатися до коду влади, що, відповідно, постає конститутивним кодом для політики. Елементарна операція – рішення – є певним видом селекції. Якщо її відрізняє те, що селекція спрямована на дії іншої людини, то долучається код влади і перетворює цю селекцію на колективно зобов'язувальне рішення, яке становить елементарну операцію політичної системи.

Отже, найпоширеніші редукціоністські підходи щодо політичного сформувалися в межах

модерної, ліберальної та марксистської парадигм. Перша зводить політику до техніки правильного улаштування суспільства, а лібералізм і марксизм розглядають політичну сферу як похідну економіки, котру необхідно максимально обмежувати.

Редукціонізм може бути як ефективною дослідницькою стратегією, так і перешкодою для розуміння реальності. Натомість автономістський підхід розглядає сутність політичного, не редукуючи його до інших сфер реальності. Цей підхід зближує німецькі політичні теорії К. Шмітта, Х. Арендт, Н. Лумана, Ю. Габермаса.

Список літератури

1. Апель К.-О. Вибрані статті : матер. Міжнар. літньої філософії «Філософія права для відкритого суспільства» / Карл-Отто Апель. – К. : Український філософський фонд, 1999. – 100 с.
2. Арендт Х. Vita activa, или О деятельной жизни / Ханна Арендт ; пер. с нем. и англ. В. В. Бибихина ; под ред. Д. М. Носова. – СПб. : Алетейя, 2000. – 437 с.
3. Луман Н. Общество общества 1. Общество как социальная система / Никлас Луман ; пер. с нем. А. Антоновский. – М. : Логос, 2004. – 232 с.
4. Луман Н. Общество общества 4. Дифференциация / Никлас Луман ; пер. с нем. Б. Скуратов. – М. : Логос, 2006. – 320 с.
5. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / Юрген Хабермас. – СПб. : Наука, 2006. – 380 с.
6. Шмитт К. Политическая теология / Карл Шмитт ; пер. с нем. А. Филиппова. – М. : КАНОН-Пресс-Ц, 2000. – 336 с.
7. Шмитт К. Понятие политического [Электронный ресурс] / Карл Шмитт // Вопросы социологии. – 1992. – № 1. – Режим доступа: <http://politzone.in.ua/index.php?id=263>. – Назва з екрана.
8. Allwood J. The Concepts of Holism and Reductionism in Sociological Theory / Jens Allwood. – Göteborg, 1973. – 39 p.
9. Habermas J. Theorie und Praxis. Sozialphilosophische Studien / Jürgen Habermas. – Frankfurt am Main : Suhrkamp Verlag, 1963. – 467 S.
10. Reductionism and Systems Theory in the Life Science / ed. by Paul Hoyningen-Huene and Franz M. Wuketits. – Dordrecht : Kluwer Academic Publishers, 1989. – 188 p.
11. Reductionism and the Development of Knowledge / ed. by Terrence Brown, Leslie Smith. – Mahwah, New Jersey : L. Erlbaum, 2003. – 237 p.

Yu. Sheiko

A CRITIQUE OF REDUCTIONISM OF THE POLITICAL BY GERMAN POLITICAL THOUGHT

The article studies the reductionism of the political in the modern, liberal, and Marxist paradigms and provides its critique using theories by Carl Schmitt, Hannah Arendt, Niklas Luhmann, and Jürgen Habermas.

Keywords: reductionism, autonomism, political, liberalism, Marxism, modern paradigm.

Матеріал надійшов 27.12.2010.